

НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ: СОЦИОЛОГИЈА
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: РАЗРЕДНА НАСТАВА - ПРВА ГОДИНА
ПРЕДАВАЊЕ ПО РАСПОРЕДУ: ПОНЕДЕЉАК, 11.05.2020.
ВРЕМЕ: 10,30-13,00
НАСТАВНИК: Проф. др Јован Базић

47. Сазнање

Сазнање настаје из тежње људи да спознају свет око себе и да га мисаоно протумаче, као и да помоћу ума овладају проблемима који се пред њих постављају. Основни типови сазнања су здраворазумско, филозофско и научно. Здраворазумско сазнање заснива се на чулном увиду у стварност, односно на основу опажања и разума, на непосредном искуству.¹ Такво сазнање је пуно предрасуда и емоционално обликовано, тако да је, углавном, непоуздано. Међутим, и здраворазумско сазнање тежи рационалном сазнању, јер кроз мисаони процес и интеракцију са другим људима долази до његове провере и објективизирања. Зато се може рећи да здраворазумско сазнање представља увод у сваки други облик сазнања, нарочито у филозофију и науку.

Филозофија. - Филозофија (грч. *philosophia* - љубав према мудрости) је општи поглед на свет, она говори о најопштијим законима кретања и развоја природе, друштва и људског мишљења, о човековој егзистенцији, о односу мишљења и бића (субјекта и објекта), духа и материје, дакле о питањима пред којима наука заостаје. Постоје два основна значења филозофије. У једном значењу под њом се подразумева рационално исказивање о свету (стварности), чији се искази могу проверити и чија се истинитост може доказати. Тиме се филозофија приближила науци као најопштије сазнање, односно постала и сама наука која уопштава исказе или најопштија научна дисциплина. У другом значењу она је задржала спекулативни карактер, односно особине сазнања које тумачи свет (стварност), независно од емпиријског искуства било које врсте. Она тежи да утврди да ли је свет какав је дат у искуству истоветан са светом какав стварно јест, независно од искуства. Али, без обзира на ово подвајање, садржај филозофије је усмерен на опште сазнање о деловима света, његовој повезаности и положају човека у њему.²

Филозофија у знатној мери даје субјективну слику о свету, јер у њој велику, а често одлучујућу улогу имају појединачни искази, машта, проницљивост, емоције итд. Субјективној димензији филозофије доприноси и то што се у њен предмет често уноси и постављање крајњег циља и смисла човека на земљи, то јест процењивање појединих вредности које у друштву постоје. Пошто је процењивање вредности ствар која не спада у науку, јер не служи открићу света, већ је у домену друштвеног стваралаштва, то је овај њен елемент утолико субјективнији. Филозофија је, као и друге области друштвених и духовних творевина, условљена, како по садржају, тако и по пореклу, одговарајућим друштвеним елементима који објективно постоје у сваком друштву, почев од поделе рада, друштвене раслојености и конфликта, па све до начина живота. Све то утиче и на њене представе о свету.

¹ М. Пешић, *Социологија*, Београд 1998. стр. 5.

² М. Печујлић; В. Милић, *Исто*, стр. 178.

Наука. - Наука представља систем рационалног сазнања о појавама и процесима у објективној стварности. За разлику од здраворазумског сазнања и филозофског погледа на свет, до научних сазнања се долази на основу рационалних претпоставки, утврђених процедура и упутстава. Зато су научна сазнања истинита и доказива, па увек постоји могућност провере, под одређеним правилима и условима. Циљ науке је утврђивање истине, правилности или доласка до потпуно нових открића, било да је реч о природи, друштву или човеку. Међутим, треба имати у виду да је и научна истинитост релативна, јер се наука налази у сталном развоју, па се истине које она утврђује стално проверавају и понекад мењају. Зато је наука институционализовани систем знања који је координиран у целини и установљен у виду исказа, критичких оцена и верификација било у форми њиховог преношења или стандардизације и чувања.

Улога науке у друштву састоји се у томе што она проистиче из потребе људи да сазнају своју природну и друштвену околину, како би њоме успешније овладали и обезбедили што боље услове своје материјалне и друштвене егзистенције. Зато је наука и практична делатност, јер тежи да својим сазнањима и открићима помогне људској пракси, тако да је развој науке неодвојив од човекове практичне делатности и његовог својства као стваралачког бића.

48. Уметност

Уметност је посебан облик људског стваралаштва који је заснован на субјективном естетском доживљају и животном искуству ствараоца да, помоћу чулних симбола, изрази доживљај света или онога што би свет требало да буде. То стваралаштво се одређује у материјалним, чулно доступним и на посебан начин структурисаним делима која изазивају код примаоца сложене психофизичке процесе. Дела уметности су разноврсне духовне творевине, материјализоване у посебним облицима и формама (ликовној, музичкој, драмској, литерарној итд). Она су продукти индивидуалног стваралаштва; израз индивидуалности и оригиналности сваког уметника; плод маште и унутрашњег богатства личности и представљају израз слободе уметничког стваралаштва.

Поред стваралаштва, уметност изражава и специфично сазнање о животу, које не даје ни један други облик друштвеног сазнања, јер представља посебну форму или начин сазнања који се може означити као *сликовито сазнање*, чија се особеност, за разлику од појмовно-апстрактног сазнања, састоји управо у конкретно-појединачном облику одражавања. За разлику од науке, која је превасходно продукт интелектуалне и рационалне делатности, у уметности до изражаја долазе емоционалне и личне могућности уметника, његова психа и његово лично разумевање света. У уметности се човек на специфичан начин одражава у одређеном времену, како у односу према природи и укупној стварности, тако и у контексту система релација које постоје у његовом односу према друштву као целини и према појединим друштвеним групама и институцијама. То се изражава преко људске активности у произвођењу творевина које се процењују као лепе. А *лепо*, у ширем смислу, означава сва уметничка дела.³

Уметност не постоји као вредност сама по себи, изоловано од друштвене стварности, без обзира на њену диференцираност према животној пракси. Тек у једном поређењу

³ Видети шире: Ш. Ласло, *Основи естетике*, Београд 1966.

уметничког дела са том стварношћу, са којом се разликује, оно добија свој нарочит естетски карактер, претварајући се у *објекат*, "у естетску ствар, која је, истина, ослобођена од сврховитог односа животне праксе, али ипак припада објективном свету".⁴ Зато уметност има, поред естетског, и друштвени карактер, који се огледа у потреби људи за новим сазнањима и искуствима која проширују просторе могућег и продубљују људске видике. У тој функцији, постоји стална комуникација између уметности и друштва, односно, између уметника и публике. Поред тога, друштвеност уметности се изражава и у томе што је уметност у свом развоју повезана са другим облицима стваралаштва и друштвеним односима у целини, па су тиме и уметнички стилови и циљеви у извесној мери условљени и нису могући у свим временима (утицај религије на средњовековну уметност, материјалистичке филозофије на реализам, индустријског друштва на постмодернизам итд). Тај однос се може посматрати и са друге стране, као утицај уметности на друге облике стваралаштва и на друштвене односе, као на пример утицај романтизма на јачање национално-ослободилачких покрета у Европи половином XIX века.

Дакле, у уметности, са становишта социологије, могуће је запазити три функције: 1) естетску, којом се утиче на обликовање укуса људи; 2) сазнајну, којом се обогаћује знање, иако то није примарна функција уметности; и 3) друштвено-преображајна, а то је могућност да се подстакне социјална акција, јер уметничко стваралаштво изражава стварност појава и друштвених збивања кроз призму своје емоционалности.⁵ Зато се и указује да уметност нема непосредну утилитарно-сазнајну улогу и да се не ствара ради неке економске потребе већ да испуни личност и изрази свет вредности.

Постоје разне врсте уметности што условљава и разноврсне поделе, од којих, овом приликом указујемо на једну. А то је подела уметности на: 1) fine уметности (музика, позориште, литература, ликовне уметности); 2) комбиноване уметности (игра, позориште, опера); 3) примењена уметност (керамика, текстил, минијатурно сликарство) и 4) популарна уметност (филм, забава, штампа, радио и телевизија).

49. Друштвене вредности и норме

Вредности и норме су од великог значаја за сва друштва и културе. Вредности су "идеална својства објеката која их чине пожељним за људе".⁶ То су оне идеје које одређују шта се сматра важним, вредним и пожељним у неком друштву. Ове идеје дају значење и служе као водич људима у њиховој интеракцији са светом који их окружује. Друштвене норме, или друштвени правила, су правила понашања која одражавају вредности културе једног друштва и оне "непосредно регулишу понашање људи, и то често до најситнијих појединости".⁷ Друштвене вредности и норме су шира категорија од појединих облика културних творевина или друштвене свести (религија, филозофија, наука, уметност итд), јер се налазе у њиховој основи као одређени стандарди помоћу којих се схвата пожељно или непожељно.

⁴ Х. Клоц, *Уметност у XX веку*, Нови Сад 1995, стр. 18.

⁵ Д. Коковић, *Исто*, стр. 200-201.

⁶ Р. Д. Лукић, *Исто*, стр. 275.

⁷ *Исто*, стр. 278.

Друштвене вредности. - Оне су дубоко укорене у културу друштва и, уопште, у свакодневни живот људи, јер како К. Косик указује, "људска стварност није само продукција новог већ је и репродукција прошлости".⁸ У нашој култури се као вредности истичу: храброст, родољубље, част, моћ, снага, радиност, доброта, поштење, корисност итд. Вредности се разумеју као циљеви које треба остварити и њих људи настоје да реализују у свим областима свесне делатности. Зато су оне и покретачи људске делатности, али, с друге стране, вредности детерминишу све врсте друштвеног понашања - друштвених акција, идеологија, ставова, моралних судова, вредновања уметности итд. Разна друштва стварају различите вредности исте врсте, па се оне разликују од друштва до друштва. Зато се вредносни идеали, као што су праведност, поштење, лепота, учтивост, нежност итд, разликују зависно од културе.⁹ Оно што је за једно друштво добро за друго није. И у истом друштву се разликују вредности различитих друштвених група и појединаца. Оно што је лепо за једног сељака, није за варошанина.¹⁰ Неки људи за вредност држе скромност и религиозна уверења, а некима је вредност хедонистички живот и материјално благостање, итд. Такође, ни вредности нису константне величине у истом друштву. Када се говори о вредностима неког друштва треба увек имати у виду друштвено-историјски контекст, јер се вредности тог друштва могу разумети само у поменутом контексту.

Људи су увек суочени са вредностима из прошлости и вредностима у настајању, онима које се тек уводе и успостављају и својим трајањем потврђују. У том процесу долази и до извесног спора између старих и нових вредности све док се нове вредности не успоставе и старе потисну. Неке вредности имају велики значај за опстанак друштва (не убиј, не кради, помози у невољи, забрана инцеста, итд) и оне су непромењиве у друштву и имају универзални карактер.

Вредности су у функцији очувања друштвеног система и културе. Поремећаји и преокрети у систему вредности повлаче за собом и велике ланчане поремећаје у целокупном друштву. Вредности имају снагу узора и орјентира, па се социјализацијом прихватају као правила. Функционисање вредности осигурано је наградама и казнама. Свака заједница се осигурава одређеним вредностима које дају значење свим људским поступцима и свему што је специфично у појединачној заједници или култури.¹¹

Друштвене норме. - Вредности се у одређеном друштву конкретизују правилима понашања, деловања и мишљења, односно друштвеним нормама. Оне окружују човека и он је са њима у најнепосреднијем додиру, толико тесно и непосредно да их и не осећа, па и када поступа по њима, чини му се да поступа сасвим самостално, онако како је он одредио, а не како је друштво прописало. На тај начин правила омогућују функционисање друштвеног живота и усклађивање друштвених делатности без чега нема друштва. Друштвених норми има много врста, али је најважнија подела на техничка правила и друштвене прописе.

⁸ К. Косик, *Дијалектика конкретног*, Београд 1967. стр. 138.

⁹ Е. Кале, *Uvod u znanost o kulturi*, Zagreb 1988, str. 76.

¹⁰ Код нас у Србији, у селу су до скоро биле цењене и сматране лепим крупне и дебеле девојке, "румене и једре", за које се претпостављало да ће имати здрав пород и да могу у потпуности да овладају тешким пословима на селу, како у кући, тако и на њиви и ливади. Док су у варошима и градовима биле на цени мршаве девојке, са израженом сексипилношћу и "дамским манирима". Тако да су са становишта сељака, девојке које су сматране лепим у градовима, у њиховим очима биле "метиљаве" или "фрајле"; док су девојке са села, које су тамо сматране лепим, у очима варошких момака биле "незграпне" и "ружне".

¹¹ Е. Кале, *Исто*, стр. 78-79.

Техничка правила су правила о понашању човека према спољној природи. То могу бити разна упутства о технолошким процедурама у производњи или процедурама у лечењу, правила о заштити на раду, противпожарној заштити, грађевинска правила итд. Ових правила има веома много у свим областима људске делатности. У поштовању ових правила су, у принципу, више заинтересовани појединци и друштвене групе на које се она односе, него друштвена заједница, јер њихово непоштовање углавном не шкоди интересима заједнице. Технички прописи се доносе и мењају у складу са верификованим научним достигнућима у одређеној области и немају локални карактер, не свде се на државне или неке друге оквире, на пример: правила о коришћењу плина у домаћинству иста су свуда у свету.

Друштвени прописи су правила о понашању људи у друштву. Њих има више врста: право, обичај, морал, мода, правила пристojности, правила лепог понашања (бонтон), правила учтивости итд, али се за моралне и правне норме може рећи да оне чине суштину друштвених прописа, јер су најчешће и све друге норме на њима засноване.

Друштвеним прописима се врши опште уређење људског понашања. Њима се регулишу односи људи у разноврсним друштвеним заједницама и институцијама - од државе до породице. Ови прописи су увек у интересу шире заједнице, тако да је она веома је заинтересована за поштовање прописа, јер њихово непоштовање шкоди интересима заједнице. Међутим, интереси заједнице не морају да буду и интереси свих њених чланова појединачно. Зато, да би се обезбедило поштовање прописа, друштвена заједница у процесу социјализације указује појединцима на важност прописа и на последице у случајевима поштовања или непоштовања прописа - уколико се придржавају прописа следи награда, као и обрнуто, казна.

Друштвени прописи се састоје из два дела: диспозиције и санкције. *Диспозиција* означава основно правило о понашању, којим је регулисано како се треба понашати и њеним поштовањем се штите интереси заједнице. Зато је у интересу сваке заједнице усклађивање и устаљивање понашања како би она могла успешно да функционише; али је то, истовремено, и у интересу појединаца јер су тиме сигурни у остваривању својих намера. *Санкција* је изведена из диспозиције и означава правило о томе шта се чини у случају непоштовања диспозиције, односно основног правила о понашању. За непоштовање норми друштво, организованим апаратом за принуду, примењује различите санкције, према учињеном делу. Оне могу бити разноврсне, почев од благих прекора и опомена, до одузимања одређених добара, ускраћивања слободе па и до одузимања живота. Тиме се у извесној мери задовољава жеља за одмаздом према прекршиоцу интереса заједнице, али је главно дејство казне васпитно, како би се људи уздржали од кршења друштвених прописа. Моралне норме су обавезујуће за појединце, али истовремено и код људи су социјализацијом развијена снажна осећања обавезности моралног понашања, тако да развијене личности имају јасан однос према моралу. Лични став појединца у погледу кршења морала повлачи специфичну санкцију која не постоји код других норми, а то је *грижа савести*. Грижа савести је унутрашња препрека да се морал крши, механизам који не дозвољава појединцу да делује против доброг, а у случају кршења формира снажно осећање које изазива кајање и раздире његову личност, тако да то осећање може да га одведе у смрт. С друге стране морално понашање санкционише и заједница, а њене санкције крећу се од најблажих, као код обичаја, од подсмеха и презира до смртне казне. Појавом правних прописа морал се институционално штити, па се за његово кршење примењују законске санкције.

Друштвене норме су творевина културе одређеног друштва чија је основна друштвена улога опште уређење друштва и регулисање друштвених односа у циљу интеграције и функционисања друштва, односно уједињавања појединаца и друштвене заједнице. У социологији се цео комплекс друштвених норми детаљно изучава и он се обично дефинише изразом *нормативна култура*.